

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 21, Sayı/Issue: 39, Yıl/Year: 2019 (Haziran/June)

Yusuf Bahri Gündoğdu. *Alak Suresinin İlk Beş Ayetinin Eğitimsel Değeri İlk Vahyin İzinde*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2018, 265 s.

Değerlendirenler/Reviewed by

Soner AKSOY

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD ve İstanbul Üniversitesi SBE Doktora Öğrencisi – Res. Asst., Sakarya University Faculty of Theology Department of Taf-sir and Ph.D. Candidate, Istanbul University Institute of Social Sciences, Sakarya/Turkey.

snraksoytrbzn@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3178-7937>

Abdurrahman HENDEK

Öğretim Görevlisi Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü – Instructor Dr., Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, Sakarya/Turkey.

abdurrahmanhendek@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2832-3445>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Değerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 21/03/2019

Kabul Tarihi/Date Accepted: 17/05/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2019

DOI: <https://doi.org/10.17335/sakaifd.542853>

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Yusuf Bahri Gündoğdu, *Alak Suresinin İlk Beş Ayetinin Eğitimsel Değeri İlk Vahyin İzinde*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2018, 265 s.

Kur'an, belli bir tarih ve dil içinde insanlığın anlam dünyasına sunulmuş ilahî ve evrensel bir mesajdır. Bu açıdan ilahî kelâm belli bir dil ve tarih içerisinde varlık kazansa da özellikle varoluşsal anlamda bütün insanlığın soru ve sorunlarına cevap üretmiştir. Bu bağlamda ilahî kelâm söze "oku" emriyle başlamış ve sonsuz cömert, lütuf ve ikram sahibi olan Allah'ın bütün varlığın yaratıcısı olduğu gerçeği insana hatırlatılmıştır. Ayrıca Allah'ın insana kalemle yazmayı ve bilmediklerini öğrettiğine dikkat çekilerek yaratılışın varoluşsal bir gözle okunması gerektiği emredilmiştir. Dolayısıyla sözlü ve şifahi kültür içerisinde ümmî bir topluma nazil olan ilahî kelâmın söze "oku", "kalem", "bilmediğini öğretti" gibi eğitim ve öğretime işaret eden temellerle başlaması oldukça dikkat çekicidir. Bu çerçevede vahyin ilk tezahürü kabul edilen ilk beş ayet, her ne kadar Kur'an'ı anlama ve yorumlama faaliyetini ifade eden tefsir ilminin bir araştırma alanı olsa da dikkat çekmiş olduğu konular itibariyle din eğitimi disiplininin de ilgi sahalarından birisidir. Özellikle ilk beş ayet, İslam'ın eğitim ve öğretime vermiş olduğu değeri göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Değerlendirmesini yapacağımız; "Alak Suresinin İlk Beş Ayetinin Eğitimsel Değeri İlk Vahyin İzinde" isimli eser Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bahri Gündoğdu tarafından din eğitimi disiplini bağlamında kaleme alınmıştır. Diğer taraftan eser din eğitimi formasyonu içerisinde telif edilmiş olmakla birlikte, çalışmada tefsir literatüründen de maksimum düzeyde istifade edilmiştir. Yazarın ifadesi ile söyleyecek olursa bu eser; "... tefsir ve eğitim sahasını buluşturan disiplinler arası" bir çalışmadır (s. 35). Bu açıdan çalışma ilk olarak şekil ve içerik bakımından tanıtılacaktır. Daha sonra araştırma tefsir ve din eğitimi disiplinleri dikkate alınarak tetkik edilecek ve değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Eser giriş, üç bölüm, sonuç ve öneriler ile kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın alt yapısını ve teorik çerçevesini oluşturan konulara yer verilmiştir. Bu bağlamda İslam öncesi Arap toplumunun kültürel yapısına değinilmiştir. Yazar cahiliye döneminde sözlü ve şifahi kültürün hâkim olduğunu vurgulamış (s. 13), diğer taraftan bu dönemin bir bilgisizlik çağı olarak görülmesinin doğru olmadığına dikkat çekmiştir (s. 4). Zira sözlü ve şifahi kültüre sahip olan cahiliye Araplarının ilm-i nücum, ilm-i enva', ilm-i hayl, kehanet ve esâtir gibi ilimleri bildiklerine vurgu yapılmıştır (s. 7).

İslam öncesi dönemde cahiliye toplumunun yazılı bir kültüre sahip olmayan ümmî bir toplum olduğuna dikkat çekilerek ilk muhatapların ilim ve eğitimle olan ilişkileri resmedilmiştir. Daha sonra yazar Alak sûresinin ilk beş ayetinde yer alan ilim ve eğitim unsurlarına yer vermiştir. Bu bağlamda bu

ayetlerde okumanın, yazmanın, terbiyenin, ta'lîmin ve ilmin bir arada zikredilmesinin eğitim açısından dikkat çekici ve bir o kadar da önemli olduğuna değinilmiştir (s. 20). Yazar daha sonra araştırmanın sorununu, Ordu Üniversitesinin çeşitli bölümlerinde okuyan öğrencilere, "İslam'ın ilme verdiği önemi anlatmada kullandıkları üç örnek nedir" sorusu üzerine kurmuştur. Zira yapılan anketlerde ilk cevap olarak, Alak sûresinin ilk ayeti zikredilmiştir (s. 25-29). Dolayısıyla İslam'ın eğitime vermiş olduğu önemi anlatmada akla ilk "oku" emrinin gelmesi ve konuya dair müstakil bir çalışma yapılması yazarı Alak sûresinin eğitimsel değeri hakkında böyle bir araştırma yapmaya sevk etmiştir.

Giriş bölümünde çalışmanın amacı şu şekilde ifade edilmiştir: "...çalışmanın amacı tespit edilebilen ilk tefsir ürünlerinden başlamak üzere henüz İslam'ın üretken olduğu dönemlerin sonuna kadar nazil olan ilk ayetlerin eğitim açısından nasıl yorumlandığını ortaya koymaktır" (s. 34). Yazar bu amaç çerçevesinde 8/14. asrın sonuna kadar kaleme alınan tefsir çalışmalarını esas almıştır. Bu bağlamda geniş bir tefsir literatürüne yer verilerek bu eserlerin içerisinde Alak sûresinin ilk beş ayetinin tefsirine yer veren çalışmalar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu çalışmalar içerisinde sûfi, fikhî, mezhebi, rivayet, dirayet ve hâricî gibi kategorik bir ayırım yapılmadan farklı fikri ve ilmi kategorilere ait toplam kırk beş tefsir seçilmiştir. Daha sonra Alak sûresine dair yapılan araştırmalara ve çalışmanın sınırlılıklarına yer verilerek giriş bölümü bitirilmiştir.

Yazar, "Bulgular" ismini kullandığı birinci bölümün hemen başında ilk nazil olan sûrenin hangi sûre olduğu tartışmasına yer vermiştir. İlk nazil olan sûre ya da ayete dair; Alak, Müddessir, En'âm 6/151 ve Fâtîha şeklinde dört görüş nakledilmiştir (s. 56). Bütün bu görüşlere yer veren yazar İslam vahyinin Alak sûresiyle başladığına dair tam bir ittifak olduğunu zikretmiştir (s. 57). Dolayısıyla yazar, ilk nazil olan sûrenin Alak sûresi olduğu görüşünü kabul etmiş daha sonra sûrenin; "ikra", "kalem", "alak" şeklinde farklı isimlerine yer vermiştir. "İlk Beş Ayete Dair Bulgular" ana başlığı altında *Tefsîru Katâde*'den başlayarak kronolojik olarak İbn Kesîr'in, *"Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm"* isimli eserine kadar toplam kırk beş tefsir çalışmasında Alak sûresinin ilk beş ayetinin nasıl yorumlandığına yer verilmiştir. Bu yapılırken sadece eğitim ve öğretimle alakalı veriler üzerinde durulmamış, dil ve nahvî tahliller de dahil olmak üzere her türlü veri üzerinde durulmuştur. Yazarın ifadesiyle söyleyecek olursak; "...yöntem olarak yalnızca eğitimsel sonuçlar değil, o eğitimsel yorum ve sonuca götüren sürecin de ortaya konulması esas alındığından eğitimle ilgili olmayan açıklama ve yorumlar da bulgular bölümünde kendisine yer bulmuştur" (s. 40). Ayrıca kısa da olsa müfessir ve eseri hakkında bilgiler nakledilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü "Değerlendirme" olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde, birinci bölümde tefsir çalışmalarında yer verilen Alak sûresinin ilk beş

ayetiyle ilgili yorumlar eğitim açısından değerlendirilmiştir. Toplam on iki başlıktan oluşan bu bölümde yapılan değerlendirme tematik ve kronolojiktir. Örneğin ilk değerlendirme konusu “oku” değil, “kalem ile öğretti” ifadesidir. Çünkü yazara göre müfessirlerin bu ayetlerdeki eğitim ile ilgili ilk dikkatlerini çeken “kalem” olmuştur (s. 141). “Kalem ile öğretti” ifadesi müfessirler tarafından yazının öğretilmesi şeklinde anlaşılmış, yazı sayesinde ise bilgilerin kalıcı hale geldiği, ilimlerin ilerlediği ve eğitim sisteminin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Yazara göre “yazı” bu kadar önemli olmasına rağmen, bugünkü Müslümanlar yazı etkinliklerine ve “aktif ve hür” bir şekilde yazmaya yeterince önem vermemektedirler (s. 155-156).

Değerlendirmeler yapılırken bazı yerlerde Alak sûresinde ortaya konan eğitim anlayışının günümüz eğitim anlayışını destekleyen yönlerine vurgu yapılmıştır. Örneğin sûrenin ortaya koyduğu tedrici usul, bugünkü eğitim sistemindeki “bilinenden bilinmeyene”, “somuttan soyuta”, “basitten karmaşığa” ilkelerini desteklemektedir (s. 218-223). Yazar, ikinci değerlendirdiği kavram olan “alakten yaratmayı”, eğitimin iki değişmez unsuru olan “süreç” ve “değişim” ile ilişkilendirmiştir. Buna göre nasıl ki insan en düşük seviye olan kan pıhtısından (alak) halden hale geçirilerek mükemmel bir hale getirilirse, birey de başlangıçtaki durumu ne olursa olsun iyi bir eğitim sürecinin sonunda en üst seviyeye ulaşabilir (s. 164).

Yazar kimi yerde ise modern eğitim anlayışı ile Alak sûresinde ortaya konan eğitim anlayışının farklılıklarını ortaya koymuştur. “Niçin eğitim” sorusunun cevabının arandığı altıncı kısımda, modern eğitim bilimcilerin hangi amaçla eğitim yapılmalı sorusuna farklı cevaplar verdikleri belirtilmiştir (s. 185). İslam'ın bu konudaki görüşünü ise sûredeki “bismi rabbik” ifadesini ele alarak ortaya koymuştur. Buna göre bu ifadeden “Allah'ın ismini oku”, “Allah'ın adıyla oku”, “Bismillah deyip oku” gibi manalar çıkmakla birlikte, “Allah için” yani “Allah'ın rızasını kazanmak için” oku anlamı da çıkmaktadır. Buna göre İslam'da eğitimin gayesi Allah'ın rızasıdır (s. 191).

Yazarın bu bölümde en çok üzerinde durduğu hususlardan birisi “oku” emridir. Bu emrin kime yapıldığının incelendiği kısımda emrin muhatabının Hz. Muhammed olduğu kadar, aslında Kur'an'ın muhatabı olan bütün insanlık olduğu vurgulanmıştır (s. 173). Eğitim açısından buradaki en can alıcı soru “ne okumalı” sorusudur. Ayette açık olarak zikredilmeyen neyin okunacağı müfessirlerce “rabbın ismi”, “Kur'an'dan sana indirilen” ya da “Kur'an” olarak yorumlanmıştır. Yazar ise ayetlerde okunması gerekenin belirtilmeyerek aslında okunacak muhtevanın sınırlandırılmadığı görüşüne vurgu yapmıştır. Buna göre Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere faydalı olan her türlü ilim okumaya değerdir (s. 184). Buna destek olarak bütün bilgilerin kaynağının Allah olduğuna da vurgu yapılmıştır (s. 205). Oku emrinin iki kez tekrar edilmesini ise yazar, eğitimde çok okumanın ve önemli olan hususların tekrar tekrar okunmasının önemi ile ilişkilendirir (s. 198). Yine ilk oku emrinin öğrenmeye,

ikinci oku emrinin ise öğretmeye delalet etmesinden bahsedilmiştir (s. 199). Yazar bu bölümde eğitim adına yapılan bazı yanlışlıklara da atıf yapmıştır. Ailede ve okullarda eğitim adı altında çocuklara/bireylere gösterilen olumsuz muamelenin Alak sûresinde ortaya konan “şerefli insan” anlayışı ile çeliştiğine vurgu yapılmıştır (s. 171).

Toplam yedi sayfadan oluşan “Tartışma” bölümünde ise yazar İslam’ın ilk mesajının eğitim yüklü olmasının İslam kültürüne ve gelişmesine etkisini kısaca incelemiş, sonrasında ise günümüzdeki duruma değinmiştir. Bu bağlamda günümüz İslam toplumlarının ilim sahasında “Cahiliye” dönemini yaşadığını bunu aşmanın ise öze dönmekle mümkün olacağı ifade edilmiştir (s. 235).

Sonuç ve öneriler kısmında ise yazar çalışmanın genel bir özetine, elde edilen sonuçlara ve bir kısım önerilere yer vermiştir. Bu bağlamda ilim ve eğitimin gayesinin Allah rızası olması gerektiği, eğitim ve öğretimin herkesi kapsaması, ilmin ve öğretimin muhatabının insan olduğu gibi tespitler ilk ayetlerden çıkarılan temel mesajlardır (s. 246). Yazar kaynakça bölümüyle birlikte çalışmasını nihayete erdirmiştir.

Alak sûresinin ilk beş ayetinin eğitimsel değerine dair yapılan bu araştırma din eğitimi alanına önemli katkılar sunmaktadır. Beyza Bilgin de belirttiği üzere din eğitimi bilimini besleyen iki temel alan vardır; bunlar ilahiyat ve eğitim bilimleridir.¹ Din eğitimi bilimcilerinin eğitim bilimlerinde yapılan çalışmalardan faydalandıkları kadar temel ilahiyat alanında yapılan çalışmalardan da faydalanmaları gerekmektedir. Bu anlamda din eğitimi biliminin tefsir, hadis gibi ilahiyat temel alanlarından bağı koparmaması önem arz etmektedir. Bu çalışma ise tefsir ilminin ana kaynaklarından faydalanarak din eğitimi bilimine önemli bir katkı sunmuştur.

Özellikle ilahî mesajın ilk tezahürü olarak kabul edilen ayetlerin, insanoğlunun önemli değerlerden olan eğitim ve öğretim bağlamında ele alınması, İslam’ın eğitime ve öğretime vermiş olduğu ehemmiyetin ilgili ayetler bağlamında güçlü bir şekilde vurgulanması, bununla birlikte araştırmayla ilgili klasik ve çağdaş verilerin harmanlanarak güncel bir dille okuyucuya sunulması çalışmanın önemine ve özgünlüğüne işaret eden temel hususlardandır.

Bir diğer önemli husus, eserde Alak sûresiyle ilgili verilerin din eğitimi açısından değerlendirilmesinde felsefecilerden din eğitimcilerine, popüler bilim eserlerinden ilahiyat alanı temel eserlerine kadar birçok kaynaktan yararlanılmasıdır. Kaynak yelpazesinin bu kadar geniş olması okuyucuya zengin bir literatür sunması yanında, araştırmaya derinlik kazandırmıştır. Ayrıca ilk beş ayete dair yapılan yorumlarda kronolojinin esas alınması, anlama ve yorumlama sürecinin nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşadığının ortaya çıkması açısından oldukça önemlidir.

1 Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayınları, 2007), 9.

Araştırmaya katkı ve eleştiri düzeyinde birkaç şey söylenebilir. İlk olarak çalışmada tekrarlara yer verildiği görülmektedir. Örneğin birinci bölümde Alak sûresinin ilk beş ayetine dair müfessirlerin yapmış olduğu benzer yorumlar tekrar edilmiştir. Sözelimi Sehâvî (ö. 643/1245) ve Kurtubî (ö. 671/1273) ayette zikri geçen “alak” ifadesini insanlığın şerefi bağlamında yorumlamışlar (s. 113, 116) ve bu yorumlar yazar tarafından tekrar edilmiştir. Çalışmada bu tür tekrarların dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla yazar araştırmada müfessirlerin aynı ve benzer yorumlarına yer verilmeyebilirdi. Diğer taraftan bir müfessir tarafından yapılan aynı yorumun tekrar edildiği görülüyor. Örneğin birinci bölümün girişinde İbnü'l-Arabî'den (ö. 543/1148) naklen ilk inen sûrenin hangisi olduğuna dair dört farklı görüşe yer verilmiş (s. 56), bu dört görüş İbnü'l-Arabî'nin eseri olan *Ahkâmu'l-Kur'an* başlığı altında tekrar edilmiştir (s. 97). Ayrıca özellikle birinci bölümde doğrudan konuyla alakalı olmayan, filolojik yorumlara yer verilmeyebilirdi (bk. s. 92). Zira araştırmanın amacı ve çerçevesi dikkate alındığında bu tür dilsel ve filolojik açıklamalar zâid olarak gözükmektedir. Birinci bölümde olduğu gibi benzer tekrarlara zaman zaman “Değerlendirme” bölümünde de yer verilmiştir. Örneğin “alak” ile eğitimin süreç ve değişim unsurlarının ilişkilendirildiği bölümde alak kelimesine hangi âlimlerin nasıl anlamlar verdikleri iki sayfaya yakın tekrarlanmıştır. Her ne kadar bu tekrarlar çeşitli açılardan faydalı olsa da diğer taraftan bazen konuların fazla uzamasına sebep olduğunu, okuyucuyu sıkıttığını söyleyebiliriz.

Diğer bir husus olarak, üslup ve içerik açısından araştırmanın, konulu tefsir yöntemiyle olan ilişkisi dikkat çekicidir. Zira çağdaş dönemde yeni bir tefsir yaklaşımı olarak görülen konulu tefsir; belli bir sûrenin, konunun, kavramın ya da ayet topluluğunun konu bütünlüğü içerisinde ele alınıp incelenmesidir. Bu açıdan bakıldığında yazarın yapmış olduğu araştırmanın konulu tefsire çok benzediği söylenebilir. Bu bağlamda araştırmanın girişinde bu noktaya yani araştırmanın konulu tefsirinden ayrıştığı ve kesiştiği hususlara değinilebilirdi. Ayrıca araştırma her ne kadar Alak sûresinin ilk beş ayetine yönelik olsa da okuyucuya bir bütünlük sunmak açısından sûrenin bütünüyle alakalı giriş bölümünde genel bir bilgi verilebilirdi. Sözelimi bu ilk beş ayetin sonraki ayetlerle anlam ve süreç olarak ilişkisine, varsa bu bağlamdaki rivayetlere değinilebilirdi.

Yazar Alak sûresinin yorumuna dair 8/14. asrın sonuna kadar oluşan tefsir literatürünü esas almıştır (s. 36). Bu asrın seçilme sebebi olarak ise İslam'ın bilimsel olarak bu döneme kadar üretken olduğu görüşü –Rosmorduc'a referansta bulunarak (s. 234)– baz alınmıştır. Ancak, İslam'ın bilimsel serüvenine ait bu dönemsel ayırım üzerinde ittifak edilen bir ayırım değildir. Nitekim yazarın da yer verdiği üzere Fuat Sezgin bu üretkenlik döneminin 16. yüzyılın ortasına kadar devam ettiğini iddia etmiştir (s. 234). Ancak buradaki esas hu-

sus, İslam'ın bilimsel olarak 14. asırla birlikte durakladığı ve gerilediği görüşünün yazar tarafından çalışmaya alınacak tefsirleri belirlerken kullanılmasıdır. Bu ise ister istemez aynı duraklama ve gerilemenin tefsir ilminde de gerçekleştiği fikrinin kabul edildiği sonucunu doğurmaktadır. Kanaatimizce bu tespit tefsir literatürü ve tarihi göz önünde bulundurulduğunda sorgulanması gereken bir husustur. Tavsiyemiz, eserin bundan sonraki baskılarında bu konuda bir şerh düşülmesi yahut yazar, 8/14. asırla birlikte tefsir ilminin de durakladığını ve gerilediğini iddia ediyorsa bunun delillendirilmesidir.

Sonuç olarak değerlendirmesini yaptığımız bu çalışmanın ciddi bir mesainin ve ilmi çabanın hasılası olduğunu söyleyebiliriz. Tefsir ilminin ana kaynaklarından faydalanılması, buradan çıkan bulguların zengin bir bilgi birikimiyle harmanlanarak değerlendirilmesi, tefsir ilmi ile din eğitimi ilmi arasındaki bağı güçlendirilmesi eserin önemli katkılarıdır. Bizim öneri kabilinden zikrettiklerimiz ise araştırmanın daha da geliştirilerek okuyucuya ve ilim dünyasına sunulması amacı taşımaktadır.